

PROMJENE U BIOLOŠKOJ I EKONOMSKOJ STRUKTURI STANOVNIŠTVA JUŽNE HRVATSKE (DALMACIJE) OD 1948. DO 1991. GODINE

MARTIN GLAMUZINA
NIKOLA GLAMUZINA
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK 911.3:312(497.5)
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno: 1996-11-15

Received

U ovom radu iznijeti su rezultati analize promjena u biološkoj i ekonomskoj strukturi stanovništva Južne Hrvatske (Dalmacije) u razdoblju od 1948.-1991. godine. Posebno je razmotren razvoj sekundarnog i tercijarnog sektora djelatnosti i utjecaj općeg gospodarskog napretka na stanovništvo.

Ključne riječi: stanovništvo, biološka struktura, ekonomska struktura, Južna Hrvatska (Dalmacija).

This paper offers the results of the analysis of changes in biological and economic structure of the population in South Croatia (Dalmatia) from 1948 to 1991. Special attention has been paid to the development of the secondary and tertiary activity sectors and the influence of general economic progress on the population.

Key words: population, biological structure, economic structure, South Croatia (Dalmatia)

Uvod

Južna Hrvatska ili Dalmacija je, kako i sam naziv kaže, južna regija Republike Hrvatske i jedan je od najstarijih regionalnih i geografskih pojmova u ovom dijelu Europe. Njezin prostorni opseg kroz prošlost se vrlo često i značajno mijenjao, tako da je ova regija od antičkog doba stalno postojala kao veći ili manji, jače ili slabije povezan teritorij s glavnim gradskim središtem. Južna Hrvatska se izdvaja kao zasebna makroregija u Hrvatskoj i to kao njezino južno primorje. Otuda i čest naziv Južno Hrvatsko primorje (M. Friganović, 1974.).

Južna Hrvatska je prirodno dobro izdvojena regija; na sjeveru i istoku omeđuju je Dinarske planine (od Bosne i Hercegovine); na jugu i zapadu morska pučina. Od Sjevernog Hrvatskog primorja odvaja je završetak Velebita (na kopnu) i kanalski prolaz između Silbe i Grujice, te Paga i Raba (na moru).

U regiji se jasno (bolje nego u sjevernom Hrvatskom primorju) ističu tri longitudinalne prirodno-geografske cjeline - otoci, obala i Zagora. Otoci su grupiraniji na sjevernom dijelu, bliže su obali i istog su smjera pružanja kao i obala. Na jugu su otoci rjeđi i smjer pružanja im je različit.

Cijelom svojom granicom prema Bosni i Hercegovini dalmatinski prostor ima svoju Zagoru, koja je na sjevernom dijelu dosta široka, a sve više se sužava prema jugu, s tim da na krajnjem jugu skoro i ne postoji. Postoji i druga tradicionalna podjela regije prema kojoj se izdvajaju Sjeverna, Srednja i Južna Dalmacija, s tim što se kao granice između ovih dijelova uzimaju rt Ploča (između sjeverne i srednje) i Donjoneretvanska delta (između srednje i južne).

U nodalno-funkcionalnom pogledu pojam Južnog Hrvatskog primorja se poklapa s pojmom splitske makroregije (u skladu s učestalom podjelom Hrvatske na četiri makroregije: osječku, riječku, splitsku i zagrebačku). Ovdje su se formirala i druga gradska središta prema kojima su usmjereni pojedine regionalne cjeline. Makroregiju čine četiri regionalne cjeline, i to: zadarska regija (obuhvaća sjeverozapadni dio Sjeverne Dalmacije i dio Like), šibenska (obuhvaća jugoistočni dio Sjeverne Dalmacije), splitska (unutar koje je uključena Srednja Dalmacija) i dubrovačka regija (koja se može poistovjetiti s pojmom Južne Dalmacije).

Na temelju ustavnih odredbi Republike Hrvatske, na ovom prostoru su formirane godine 1992. četiri političko-administrativne jedinice - županije: Zadarsko-kninska sa sjedištem u Zadru, Šibenska sa sjedištem u Šibeniku, Splitsko-dalmatinska sa sjedištem u Splitu i Dubrovačko-neretvanska sa sjedištem u Dubrovniku.

Strukture stanovništva

Stanovništvo nije homogeni osnovni skup niti statistički niti sadržajno. Sama riječ struktura ili sastav stanovništva upućuje na različita obilježja jedinice koji čine ukupno stanovništvo. To upućuje da se pojedinci koji čine ukupno stanovništvo jedne zemlje ili užeg područja međusobno razlikuju po raznim obilježjima: po spolu, po dobi, djelatnosti i zanimanju, po školskoj spremi i drugim odlikama. Prema tome pojam strukture stanovništva ili sastav prema nekom obilježju označava razdiobu broja pojedinaca prema vrijednostima ili modalitetima broja obilježja (A. Wertheimer-Baletić, 1982.).

Za analizu struktura stanovništva obično se kao najznačajnije ističu sljedeće strukture (M. Friganović, 1990.):

- biološka (stanovništvo po spolu i dobi)
- ekonomska (gospodarske djelatnosti)
- socio-profesionalna (zvanje i zanimanje)
- obrazovna (školska sprema)
- nacionalna (narodnost)
- religijska (vjeroispovjest)
- kulturno-etnička (posebnost baštine)

Biološka struktura

Biološka struktura je struktura stanovništva po spolu i dobi. Dobno-spolna struktura je izvanredno važna za sadašnji i budući demografski i ekonomski razvitak neke zemlje. Struktura po spolu ukazuje na kvantitativni odnos muškog i ženskog stanovništva u ukupnom stanovništvu. Jedna od najvažnijih struktura stanovništva, kako za proces demografskog razvitka tako i po svojim socio-ekonomskim implikacijama, jest struktura stanovništva po dobi. Ona pokazuje broj stanovnika po pojedinim dobnim skupinama, a ukazuje i na određene potrebe, na primjer od školskih ustanova, preko radnih mjesta do zdravstvene zaštite. Dobna struktura je, kao i spolna, odraz povijesnog razvoja

stanovništva. Biološka struktura je važna i za buduće kretanje stanovništva, jer ono u velikoj mjeri ovisi o promjenama dobno-spolne strukture.

Osnovna pojava od koje treba krenuti prilikom analize spolne strukture je razlika u rađanju ženske i muške djece. Naime, u prosjeku se rađa 5-6% više muške djece, ali bez obzira na to, u spolnoj strukturi stanovništva, broj žena je veći. Glavni uzrok ovakve spolne strukture je u tome što su žene biološki otpornije od muškaraca, ali i u težim uvjetima rada i dužem radnom stažu muškaraca. Međutim, ima zemalja i krajeva u kojima su muškarci brojniji od žena s tim što takva spolna struktura ne proizlazi iz prirodnih uzroka. Upravo suprotno-uzroci su društveni i karakteriziraju manje razvijene, patrijahalne krajeve. Patrijahalni utjecaj je izražen različitim vrednovanjem muške i ženske djece: muška djeca se smatraju vrednijom, njeguju se s više pažnje, pa je stoga i njihov mortalitet manji od mortaliteta ženske djece. Na drugoj strani, takve sredine obilježava i teži život žena što utječe na njihov kraći prosječni životni vijek. Zato je u spolnoj strukturi stanovništva uočljiv veći broj muškaraca. Kao jedna od mjera za iskazivanje brojčanog odnosa ženskog i muškog stanovništva uzima se koeficijent feminiteta, koji označava broj ženskih na tisuću muških stanovnika (M. Friganović, 1990.).

Struktura po dobi je također jedna od osnovnih struktura stanovništva nekog prostora, jer je ona pokazatelj vitalnosti i dinamike. Posebno je važna kombinirana analiza dobne i spolne strukture po petogodišnjim dobnim skupinama, jer se na osnovi takve analize može vidjeti i prošlo i sadašnje i buduće kretanje stanovništva. Grafički prikaz dobno-spolne strukture stanovništva je najčešće piramidalnog oblika, pa se stoga i naziva dobno-spolnom piramidom (M. Friganović, 1990.).

Ekonomska struktura

Ekonomska struktura stanovništva obuhvaća čitav niz gospodarskih djelatnosti koje se svrstavaju u tri ili četiri sektora djelatnosti:

- primarni sektor (ratarstvo, stočarstvo, ribarstvo i šumarstvo) uključuje nekada osnovne, tj. egzistencijalne djelatnosti ljudskog društva koje su još uvijek posebno značajne u velikom broju nerazvijenih zemalja svijeta

- sekundarni sektor (industrija, rudarstvo, građevinarstvo i proizvodno zanatstvo) je značajno razvijen u gospodarski razvijenim zemljama svijeta, u kojima je znatan dio stanovništva zaposlen u ovom sektoru (posebno u industriji)

- tercijarni sektor (uslužno zanatstvo, promet, ugostiteljstvo, trgovina, bankarstvo i sl.) svojim udjelom u potpunosti prevladava u gospodarski najrazvijenijim zemljama svijeta s tendencijom rasta i u ostalim razvijenim zemljama

- kvartarni sektor (uprava, obrazovanje, prosvjeta, zdravstvo, kultura i sl.) se ponekad izdvaja iz tercijarnog sektora djelatnosti i on je nadgradnja prethodna tri sektora.

Na osnovi udjela aktivnog stanovništva u pojedinim sektorima djelatnosti može se pratiti gospodarski razvoj i preobrazba nekog prostora (M. Friganović, 1990.).

Pod pojmom poljoprivrednog stanovništva podrazumijeva se svo ono aktivno stanovništvo koje svoje zanimanje obavlja u djelatnostima poljoprivrede

(ratarstvo, stočarstvo, ribarstvo), kao i sve osobe koje su oni uzdržavali. Udio poljoprivrednog stanovništva također je pokazatelj gospodarskog razvoja i preobrazbe nekog prostora. Naime, poznato je kako s gospodarskim razvojem društva opada udio poljoprivrednog stanovništva s tim što je proces opadanja najranije započeo u zemljama rane industrijalizacije. Danas je udio poljoprivrednog stanovništva najmanji u gospodarskim najrazvijenijim područjima i državama svijeta (I. Crkvenčić, A. Malić, 1988.).

Zadatak i metodologija rada

Zadatak rada je da se na temelju popisa stanovništva Hrvatske 1948., 1953., 1961., 1971., 1981. i 1991. godine, kao i ostalih izvora, literature i statističkih podataka, obavi analiza biološke (dobne i spolne) i ekonomske strukture stanovništva po sektorima djelatnosti, te posebna analiza kretanja udjela poljoprivrednog stanovništva. Stoga su izrađeni tabelarni pregledi s prikazanim apsolutnim i relativnim pokazateljima, kao i potreban broj grafičkih priloga.

Potrebno je napomenuti kako cilj ovoga rada nije davanje potpune i definitivne analize biološke i ekonomske strukture Dalmacije, jer bi takav rad po svom opsegu bio mnogo veći. Moglo bi se reći kako je cilj ovoga rada davanje osnovnog uvida u mijenjanje biološke i ekonomske strukture Dalmacije, kao i povezivanje tih promjena s glavnim procesima koji su imali utjecaj na populacijski razvoj.

Kako je već spomenuto, korišteni su podaci svih poslijeratnih popisa stanovništva. Za potrebe ovog rada tabelarno su prikazani podaci za 1948., 1953. i 1991. godinu. Godina 1948. je uzeta kao prvi poslijeratni popis stanovništva, a ti podaci prikazani u tab. 1. Osim današnjeg dalmatinskog područja u ove podatke je uključen i otok Rab i to zbog tadašnjeg političko-teritorijalnog ustrojstva. Naime, tadašnji kotar Rab je obuhvaćao otoke Pag i Rab, a na osnovi popisnih podataka nije moguće izdvojiti biološku strukturu i broj poljoprivrednog stanovništva samo za otok Pag. Stoga je i otok Rab uvršten u Dalmaciju, premda joj u geografskom pogledu ne pripada. Međutim, problem ovog popisa leži u nedovoljno preciznim popisnim kategorijama, na osnovi kojih nije moguće točno utvrditi ekonomsku strukturu po sektorima djelatnosti. Upravo zato su prikazani i podaci popisa stanovništva iz 1953., jer je na osnovi njega moguće utvrditi i biološku i ekonomsku strukturu, kao i udio poljoprivrednog stanovništva (tab. 2.).

Tab. 1. Biološka i ekonomska struktura stanovništva Dalmacije 1948. g.

PODRUČJE	BROJ STANOVNIKA (%)	K_I	POLJOPRIVREDNO STANOVNIŠTVO (%)	0-19 (%)	20-59 (%)	60- (%)	I (%)	II (%)	III (%)
SJEVERNA	296 510 (44,1)	1105,0	225 430 (76,0)	141 228 (47,7)	129 761 (43,7)	25 521 (8,6)			
SREDNJA	307 228 (45,7)	1193,9	217 505 (70,7)	123 993 (40,4)	150 350 (48,9)	32 885 (10,7)			
JUŽNA	68 587 (10,2)	1209,0	42 025 (61,2)	23 659 (34,2)	35 620 (52,6)	9 308 (13,2)			
DALMACIJA	672 325 (100) *	1155,2	484 960 (72,1)	288 880 (43,0)	315 731 (47,0)	67 714 (10,0)			
HRVATSKA	3 756 807	1135,8	2 423 963 (64,5)	1 480 724 (39,5)	1 902 397 (50,6)	373 455 (9,9)			

* bez Raba 664 420

Izvor: Popis stanovništva 1948. godine

Tab. 2. Biološka i ekonomska struktura stanovništva Dalmacije 1953. g.

PODRUČJE	BROJ STANOVNIKA (%)	K_f	POLJOPRIVREDNO STANOVNIŠTVO (%)	0-19 (%)	20-59 (%)	60- (%)	I (%)	II (%)	III (%)
SJEVERNA	306 029 (42,8)	1141,7	178 185 (58,2)	136 832 (44,7)	141 246 (46,2)	27 951 (9,1)	175 918 (64,8)	53 248 (19,6)	42 146 (15,6)
SREDNJA	336 643 (47,1)	1060,1	183 136 (54,4)	135 590 (40,3)	163 371 (48,5)	37 682 (11,2)	179 827 (59,5)	66 787 (22,0)	55 989 (18,5)
JUŽNA	72 590 (10,1)	1163,0	36 585 (50,3)	23 916 (32,9)	38 309 (52,8)	10 365 (14,3)	36 197 (58,4)	9 036 (14,6)	16 710 (27,0)
DALMACIJA	715 262 (100)	1104,6	397 906 (55,6)	296 338 (41,5)	342 926 (47,9)	75 998 (10,6)	391 942 (61,7)	129 071 (20,3)	114 845 (18,0)
HRVATSKA	3 918 817	1115,4	2 167 974 (55,3)	1442233 (36,8)	2074105 (52,9)	402 479 (10,3)	2211040 (63,0)	716 564 (20,4)	581 374 (16,6)

Izvor: Popis stanovništva 1953. godine

Podaci zadnjeg popisa iz 1991. g. pokazuju najnovije stanje i prikazani su u tab. 3. Kod analize ekonomske strukture, stanovništvo zaposleno u vodoprivredi je svrstano u primarni sektor djelatnosti. Također, kvartarni sektor nije izdvojen jer na osnovi popisnih podataka nije moguće razlučiti tercijarni sektor od kvartarnog za sve poslijeratne popise stanovništva. Stoga kvartarni sektor nije ni izdvajan iz okvira tercijarnog sektora djelatnosti.

Premda u ovom radu nisu tabelarno prikazani podaci za 1961., 1971. i 1981. g., oni su korišteni kod grafičkih prikaza kretanja ukupnog broja stanovnika, kretanja koeficijenta feminiteta, ekonomske strukture i kretanja udjela poljoprivrednog stanovništva. Za dva grafička prikaza biološke strukture po petogodišnjim dobnim skupinama (dobno-spolne piramide) korišteni su samo podaci iz 1948. i 1991. g., jer se tako najbolje uočavaju promjene do kojih je došlo u promatranom razdoblju. Svi podaci su prikazani u obliku relativnih brojeva (%), a korišteni su i indeksi. Koeficijent feminiteta (k_f), koji pokazuje broj ženskih na muških stanovnika je izračunat iz sljedeće formule:

$$k_f = (P_f / P_m) \times 1000$$
 gdje je P_f ukupno žensko, a P_m ukupno muško stanovništvo (M. Friganović, 1990.).

Dobna struktura je analizirana kroz postotne udjele velikih dobnih skupina u ukupnom stanovništvu. Velike dobne skupine su: mlado stanovništvo (0-19 godina starosti), zrelo stanovništvo (20-59) i staro stanovništvo (60 i više). Općenito se stanovništvo nekog prostora smatra mladim ako unutar njega dobna skupina od 0 do 19 godina starosti čini više od 35% ukupne populacije. Starim se smatra ono stanovništvo u kojem dobna skupina starog stanovništva (60 i više godina starosti) čini više od 12% ukupnog stanovništva. Zrelim se smatra ono stanovništvo koje nema izrazito zastupljenu ni mladu ni staru dobnu skupinu u navedenim postotnim udjelima (M. Friganović, 1990.).

Promjene u biološkoj strukturi stanovništva

Prije prelaska na analizu biološke i ekonomske strukture potrebno je dati kratak osvrt na ukupno kretanje broja stanovnika Južne Hrvatske u poslijeratnom razdoblju. Popisom 1948. god. regija je imala 672 325 stanovnika (bez Raba 664 420 stanovnika). Od toga na Sjevernu Dalmaciju je otpadalo 296 510 ili 44,1%, na Srednju Dalmaciju 307 228 ili 45,7%, a Južna Dalmacija imala je 68 578 ili 10,2% stanovnika. Ovakvi odnosi su ostali i u ostalim popisnim godinama. Popisom od 1953. god. južnohrvatski prostor je imao 715 262 stanovnika što je iznosilo 50 842 više nego po popisu iz 1948. ili 6,4% (indeks 106,4). Sličan odnos je bio i u ostalim godinama tako da je povećanje broja stanovnika regije od 1948. do 1991. god. iznosilo 286 928 ili 42,7% (indeks 142,7) za 43-godišnje razdoblje ili prosječno 0,99% za svaku godinu.

Istodobno je cijela Republika Hrvatska 1948. god. imala 3 756 807, a 1991. god. 4 784 285 stanovnika, odnosno stanovništvo se u tom razdoblju povećalo za 1 027 478 ili 27,3% (indeks 127,3) za cijeli 43-godišnji period, ili 0,63% za svaku godinu.

Tab. 3. Biološka i ekonomska struktura stanovništva Dalmacije 1991. g.

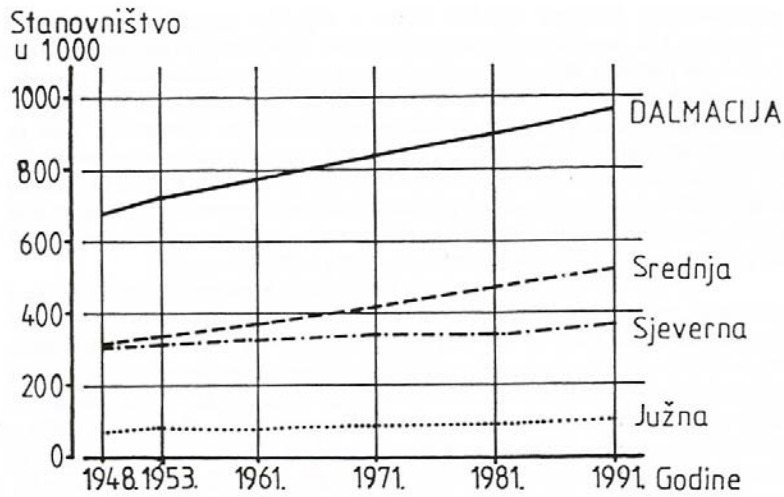
PODRUČJE	BROJ STANOVNIKA (%)	K_f	POLJOPRIVREDNO STANOVNIŠTVO (%)	0-19 (%)	20-59 (%)	60- (%)	I (%)	II (%)	III (%)
SJEVERNA	358 905 (37.4)	1018.4	16 246 (4.5)	97 420 (27.2)	200 362 (55.8)	61 123 (17.0)	8 378 (8.1)	34 032 (32.7)	61 596 (59.2)
SREDNJA	508 050 (53.0)	1031.6	12 618 (2.4)	145 240 (28.6)	283 881 (55.9)	78 929 (15.5)	8 786 (5.5)	54 726 (33.9)	97 790 (60.6)
JUŽNA	92 298 (9.6)	1081.4	4 270 (4.6)	24 685 (26.7)	50 194 (54.4)	17 419 (18.9)	1 507 (4.5)	6 378 (18.7)	26 160 (76.8)
DALMACIJA	959 253 (100)	1031.3	33 134 (3.4)	267 345 (27.9)	534 437 (55.7)	157 471 (16.4)	18 671 (6.2)	95 136 (31.8)	185 546 (62.0)
HRVATSKA	4 784 265	1053.4	409 647 (8.5)	1 252 469 (26.6)	2 624 801 (55.7)	834 988 (17.7)	2 651 116 (15.2)	3 889 859 (33.8)	892 255 (51.0)

Izvor: Popis stanovništva 1991. godine

Prema tome ukupni porast broja stanovnika regije je nešto izraženiji od porasta stanovništva Hrvatske u cjelini, što je odraz većeg prirodnog prirasta Južne Hrvatske (ujedno regije s najvećim prirodnim prirastom u Hrvatskoj), kao i useljavanja u ovaj dio Hrvatske. Useljavanje je posebno izraženo u obalnom području, dok je znatan dio Zagore i otoka depopulirao (M. Friganović, 1974.). Kretanje ukupnog broja stanovnika regije je prikazano na sl. 1. Uočljiv je prilično ravnomjeran porast stanovništva jer krivulja na spomenutoj slici ne pokazuje značajnije lomove. Na istoj slici je prikazano i kretanje broja stanovnika po dijelovima regije. Može se zaključiti kako je Srednja Dalmacija nositelj populacijskog porasta cijele regije jer ima najveći broj stanovnika, ali i najizrazitiji porast. S druge strane, broj stanovnika Sjeverne i Južne Dalmacije blago raste sve do zadnjeg međupopisnog razdoblja, kada bilježi nešto veći porast.

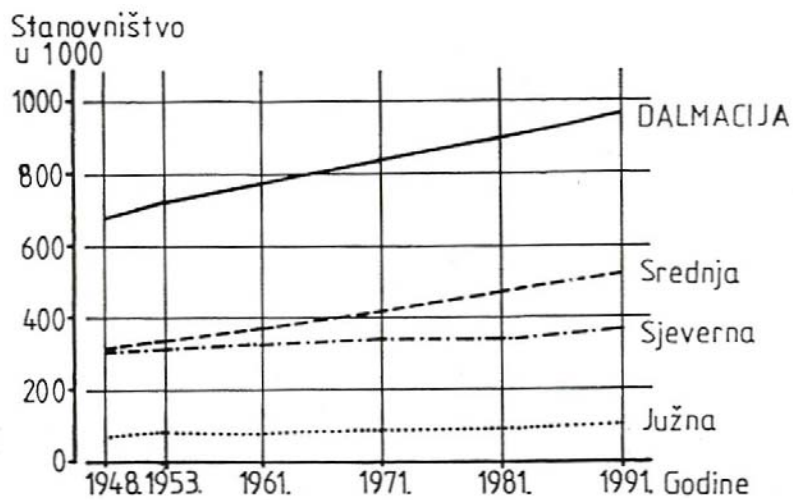
Na sl. 2. je prikazano kretanje koeficijenta feminiteta Južne Hrvatske i pojedinih dijelova od 1948.-1991. godine. Vidljivo je da najveći dio regije neposredno nakon kraja II. svj. rata obilježava utjecaj patrijarhalnog mentaliteta, što se trebalo odraziti u smanjenom koeficijentu feminiteta. No, uočava se kako je koeficijent feminiteta 1948. godine izuzetno visok (1155,2), što ukazuje na utjecaj nekih drugih činitelja. Svakako je glavni uzrok iseljavanje muškog stanovništva u prekomorske zemlje. Poznato je kako je primorski i otočni dio Hrvatske (a posebno južno priobalje) najjači iseljenički kraj, a počeci iseljavanja sežu još u 19. stoljeće. Kao glavni potisni (push) faktor treba spomenuti težak život na krškim područjima, što je još više izraženo pojavom bolesti vinove loze krajem 19. st. Ujedno, uvođenje stalnih brodskih veza između Trsta i zemalja Novoga svijeta omogućilo je emigraciju u prekomorske zemlje (M. Friganović, 1990.). U ovim iseljavanjima, kao i onima između dva svjetska rata, najviše je sudjelovalo muško stanovništvo i to je jedan od uzroka visokog koeficijenta feminiteta, tj. većeg broja žena. Drugi uzrok ovako visokog udjela žena u spolnoj strukturi stanovništva treba tražiti u događanjima za vrijeme dva svjetska rata, tj. u visokom mortalitetu muškaraca za vrijeme ratnih sukoba (M. Friganović, 1974.). Posebno je razoran bio utjecaj II. svj. rata. Nakon 1948. koeficijent feminiteta stalno opada, tako da 1953. iznosi 1104,6, 1991. godine pada na 1031,3. Stoga, premda je muško stanovništvo dalmatinske regije bilo zahvaćeno značajnijim migracijama (vanjskim i unutarnjim) i ratnim stradanjima, ipak se zapaža izjednačavanje međusobnog omjera muškog i ženskog stanovništva. To treba pripisati mirnom razdoblju koje je omogućilo izjednačavanje spolne strukture zahvaljujući padu mortaliteta muškaraca, kao i njihovom smanjenom iseljavanju. I dok koeficijenti feminiteta Sjeverne i Srednje Dalmacije po svojim vrijednostima, u globalu, prate kretanje koeficijenta feminiteta cijele regije (naravno, uz određene specifičnosti), dotle Južna Dalmacija pokazuje znatno odstupanje od regionalnog prosjeka. Naime, Južna Dalmacija kroz cijelo poslijeratno razdoblje ima znatnije veći broj ženskih na tisuću muških stanovnika. Uzroke treba tražiti u velikom iseljavanju muškaraca u prvoj polovici 20. stoljeća, kao i u negativnom utjecaju dva svjetska rata na mušku populaciju. Dva su događaja posebno snažno utjecala na odljev muškaraca. Prvi je propast vinogradarstva, glavne ratarske kulture na ovom području, što je uzrokovano bolešću vinove loze. Drugi je propast pomorstva koje je u ovom dijelu Dalmacije bilo izuzetno dobro razvijeno s dugom tradicijom (Dubrovnik, Korčula, Pelješac); ovaj događaj je utjecao na znatnu emigraciju

muške radne snage 30-ih godina, a kao posljedica je ostala poremećena spolna struktura (M. Friganović, 1974.).

Sl. 1 Kretanje broja stanovnika Južne Hrvatske (Dalmacije) i pojedinih dijelova od 1948.-1991. g.

Fig. 1 Population number in Southern Croatia (Dalmatia) and in particular parts from 1948 to 1991

Sl. 2 Kretanje koeficijenta feminiteta Južne Hrvatske od 1948.-1991. g.

Fig. 2 Feminine quotient in Southern Croatia from 1948 to 1991

Nakon završetka Drugog svjetskog rata zamjetan je pad koeficijenta feminiteta, a veći udio žena u ovom razdoblju se može pripisati i snažnom razvoju turizma na ovom prostoru (što ponajprije treba dovesti u vezu s atraktivnostima Dubrovnika). Turizam i ugostiteljstvo, kao i još neke djelatnosti tercijarnog sektora, omogućavaju znatnije zapošljavanje žena, a samim time i zadržavanje ženskog stanovništva u ovom prostoru (pa čak i doseljavanje ženske radne snage).

Dobna struktura Južne Hrvatske je slična dobnim strukturama onih krajeva svijeta koji su doživjeli demografsku tranziciju, tj. prijelaz s visokih stopa nataliteta i mortaliteta na niske stope nataliteta i mortaliteta. Naime, poznato je kako gospodarski slabije razvijene sredine obilježava visok prirodni prirast i prosječno kraće trajanje života. To se odražava i na dobnu strukturu stanovništva, i to u vidu prevage mlade dobne skupine. Nasuprot tome gospodarski razvijeni dijelovi svijeta imaju nizak prirodni prirast i prosječno duže trajanje života, a to utječe na starenje stanovništva i povećani udio stare dobne skupine (M. Friganović, 1990.). Prema prvom poslijeratnom popisu 1948. godine stanovništvo ove regije se moglo nazvati mladim, jer je udio mlade dobne skupine bio veći od 35% (iznosio je 43%). Udio mlade dobne skupine će se u predstojećim godinama stalno smanjivati, pa će tako 1953. godine pasti na 41,5%, a 1991. godine na 27,9%. Nasuprot tome, udio zrele dobne skupine (20 do 59 godina starosti) se stalno povećava: godine 1948. iznosio je 47% od sveukupnog stanovništva južnohrvatskog primorja, 1953. raste na 47,9%, a 1991. se povećao na 55,7%. I udio stare dobne skupine se povećao: od 10% (1948.) preko 10,6% (1953.) do 16,4% (1991.). Stoga se stanovništvo regije može smatrati starim, jer je udio populacije od 60 i više godina prešao 12%. Ove promjene ponajprije treba dovesti u vezu sa završetkom procesa demografske tranzicije, ali ne treba zanemariti ni depopulaciju i izumiranje nekih dijelova regije (kao što su npr. otoci i pojedini dijelovi Zagore). Za demografsko praznjenje spomenutih dijelova Južne Hrvatske najzaslužnije je iseljavanje u prošlosti, ali i danas.

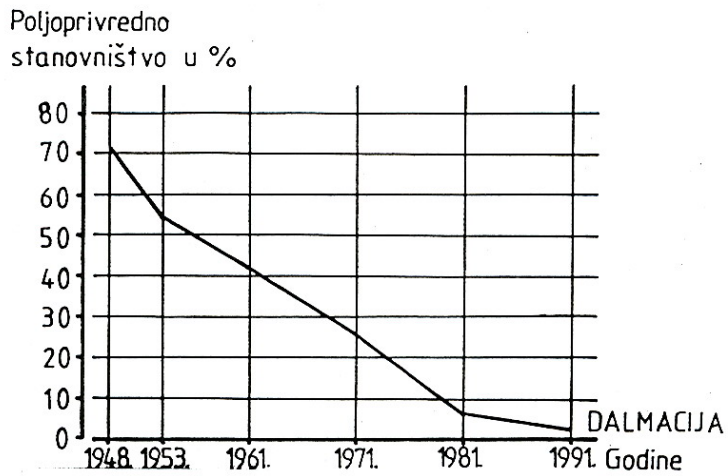
Promjene u ekonomskoj strukturi stanovništva

Promjene u ekonomske strukture su u poslijeratnom razdoblju bile izuzetno velike i značajne. Gospodarska transformacija Južnog Hrvatskog primorja, ali i cijele Hrvatske se posebno ogleda u deagrarizaciji, industrijalizaciji i tercijarizaciji.

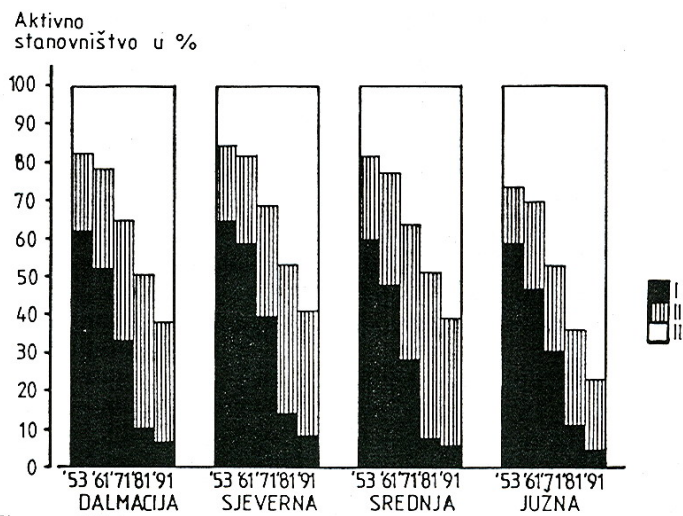
Deagrarizacija, tj. smanjivanje broja poljoprivrednog stanovništva je snažno zahvatila regiju nakon završetka Drugog svjetskog rata (uostalom kada i cijelu Hrvatsku). Tako je 1948. godine 72,1% stanovništva ovog prostora bilo poljoprivredno stanovništvo. Od tada udio poljoprivrednog stanovništva bilježi konstantan pad: 1953. godine 55,6%, a 1991. godine svega 3,4%. Zanimljivo je kako je 1948. i 1953. godine Južna Hrvatska imala veći udio poljoprivrednog stanovništva od državnog prosjeka (64,5% u 1948. i 55,3% u 1953. godini), dok je 1991. godine znatno ispod prosjeka zemlje (8,5%). Ova činjenica ukazuje na to da je proces deagrarizacije u regiji bio mnogo brži nego u nekim drugim dijelovima Hrvatske. Kretanje udjela poljoprivrednog stanovništva južnohrvatske regije je prikazano na sl. 3. Posebno je zanimljivo razdoblje između 1971. i 1981. godine, kada dolazi do izuzetno velikog pada udjela poljoprivrednog stanovništva.

Ovaj podatak nije rezultat samo gospodarskih promjena, nego i tadašnje popisne kategorizacije. Naime, već je spomenuto kako u poljoprivredno stanovništvo ulaze sve osobe koje ulaze u kategorije "poljoprivrednici" i "ribari i lovci" i one osobe koje oni uzdržavaju. U popisu 1971. godine su u poljoprivredno stanovništvo svrstane i one osobe koje su obavljale nepoljoprivredno zanimanje (npr. knjigovođe, vozači, blagajnici), a bile su zaposlene u poljoprivrednim poduzećima. Godine 1981. ova metoda klasifikacije je napuštena, pa i zbog toga dolazi do velikog pada u udjelu poljoprivrednog stanovništva između 1971. i 1981. godine. Ipak je neosporno kako je deagrarizacija, u prvom redu, rezultat napuštanja poljoprivrede kao glavnog zanimanja. Mala količina obradivih površina i ostali nepovoljni elementi prirodne osnove s jedne strane, te razvoj djelatnosti sekundarnog i tercijarnog sektora s druge strane, utjecali su na promjenu zanimanja dotadašnjeg poljoprivrednog stanovništva. Deagrarizacija u jednom dijelu dalmatinske regije nije bila potpuna jer je poljoprivreda u nekim krajevima sada postala dopunska djelatnost i služi kao dodatni izvor prihoda.

Struktura aktivnog stanovništva po sektorima djelatnosti je prikazana na sl. 4. Uočava se izraziti pad udjela primarnog sektora djelatnosti (sa 61,7% godine 1953. na 6,2% godine 1991.), za što je najzaslužniji prethodno objašnjeni proces deagrarizacije. Sekundarni sektor je 1953. godine uključivao svega jednu petinu aktivnog stanovništva (20,3%), a 1991. porastao je na 31,8% aktivne populacije. Najveći zamah su doživjeli brodogradnja, industrija i građevinarstvo, i to najviše u primorskom dijelu, a slabije na otocima i u Zagori. Split (kao i gradovi unutar splitske urbane regije - Trogir, Kaštela, Omiš itd.), Šibenik i Zadar postali su nositelji razvoja sekundarnog sektora djelatnosti u regiji. Zato su sjeverna i srednja Dalmacija dijelovi regije s najrazvijenijom brodogradnjom, industrijom i građevinarstvom (Split je u samom vrhu po broju aktivnog stanovništva u građevinarstvu Hrvatske). Zanimljivo je kako je u zadnjem međupopisnom razdoblju (od 1981.-1991. godine) zabilježen pad udjela sekundarnog sektora sa 40% (1953.) na 31,8% (1991.). Ovo svakako treba pripisati ekonomskoj krizi, ali i bankrotu nekih industrijskih poduzeća u tadašnjem društvenom vlasništvu. Ovaj pad se zasigurno nastavio i nakon 1991. godine uslijed ratnih razaranja i općenito ratnog okruženja, ali i uslijed neriješene privatizacije brojnih poduzeća koja su bila u društvenom vlasništvu. Tercijarni sektor je u poslijeratnom razdoblju doživio najveću ekspanziju: 1953. godine je bio najslabije zastupljen u dalmatinskom gospodarstvu (samo 18% aktivnog stanovništva), a 1991. godine postaje najznačajniji sektor (62% aktivnog stanovništva). Tercijarni sektor je postao najzastupljeniji još 1971. godine, ali je 1991. godine dobio apsolutnu prevagu. Ovakav nagli razvoj je rezultat razvoja turizma i ugostiteljstva (zahvaljujući velikim prirodnim ljepotama i kulturnom naslijeđu). Uz turizam veliku važnost ima i promet, posebno pomorski (luke Ploče, Split, Šibenik, Zadar, Dubrovnik). Pomorstvo, kao tradicionalna priobalna djelatnost ni danas se ne smije zanemariti jer je predstavljeno s više značajnih brodarskih poduzeća. Ostale djelatnosti tercijarnog sektora (trgovina, prosvjeta, razne usluge) su se također dobro razvile. Na sl. 4. se može vidjeti kako je tercijarni sektor posebno dobro razvijen u južnoj Dalmaciji. U ovom dijelu hrvatskog priobalja je prevladalo usmjerenje na turizam, ugostiteljstvo, trgovinu i promet, u čemu je uloga Dubrovnika kao velikog turističkog središta najveća (M. Friganović, 1974.).

Sl. 3 Kretanje udjela poljoprivrednog stanovništva regije od 1948.-1991. g.
 Fig. 3 Percentage of agricultural population in the region from 1948 to 1991

Sl. 4 Promjene u ekonomskoj strukturi stanovništva Južne Hrvatske 1953.-1991.
 Fig. 4 Changes in economic structure of population in Southern Croatia from 1953 to 1991

Najveće probleme zadnjih godina, posebno za tercijarni sektor, donio je rat. Skoro sve djelatnosti tercijarnog sektora su pogođene ratnim zbivanjima na području Hrvatske i susjednih zemalja. Posebno su turizam i promet pretrpjeli velike štete pa će trebati još neko vrijeme kako bi se oporavili, a zajedno s njima i čitavi tercijarni sektor koji je nositelj gospodarstva južnohrvatskog prostora.

Promjena dobno-spolne piramide

Kao što je već spomenuto, dobno-spolna piramida je kombinirani grafički prikaz dobne i spolne strukture stanovništva po petogodišnjim dobnim skupinama (0-4 godina, 5-9 godina, 10-14 godina itd.). Prikaz može biti temeljen i na desetogodišnjim dobnim skupinama (0-9 godina, 10-19 godina, 20-29 godina itd.), ali podjela na petogodišnje dobne skupine omogućuje bolji uvid u starosnu strukturu.

Na osnovi dobno-spolne strukture stanovništvo se dijeli u tri osnovna tipa:

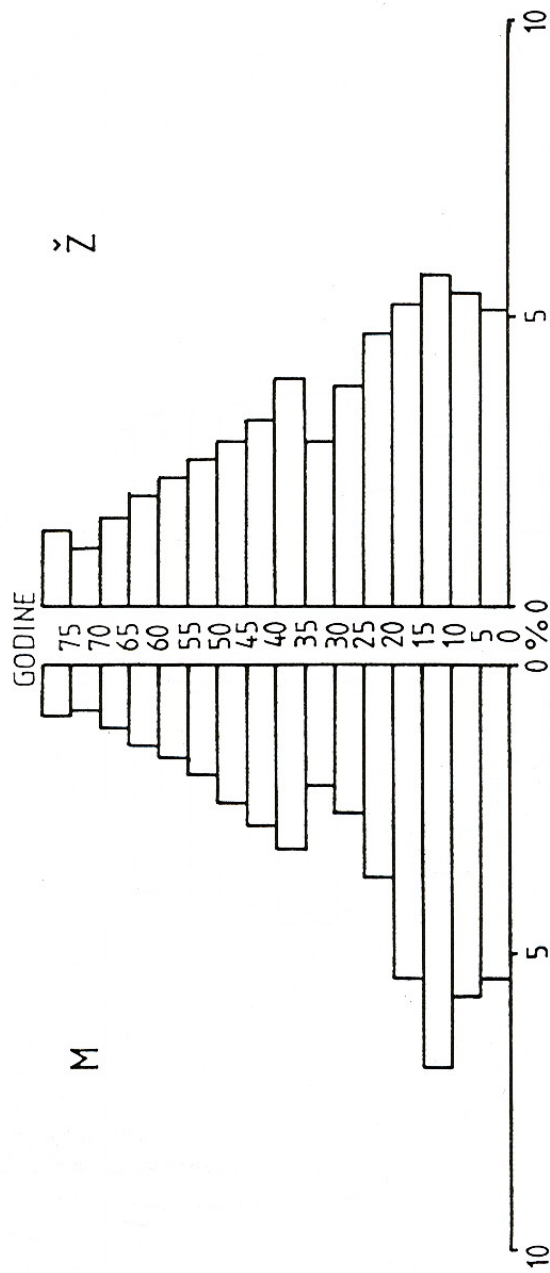
-prvi tip je mlado stanovništvo (ekspanzivni tip) kod kojeg prevladava dobna skupina mladog stanovništva; zrelog stanovništva je nešto manje, a starog najmanje; dobno-spolna piramida ekspanzivnog tipa ima oblik pravilne piramide čija je baza najšira, a prema vrhu se sve više sužava

-drugi tip je zrelo stanovništvo (stacionarni tip) kod kojeg je udio dobnih skupina mladog i zrelog stanovništva podjednak, a starog stanovništva je najmanje (ali više nego kod prvog tipa); dobno-spolna piramida ima bazu i srednji dio podjednako širok, a prema vrhu se sužava

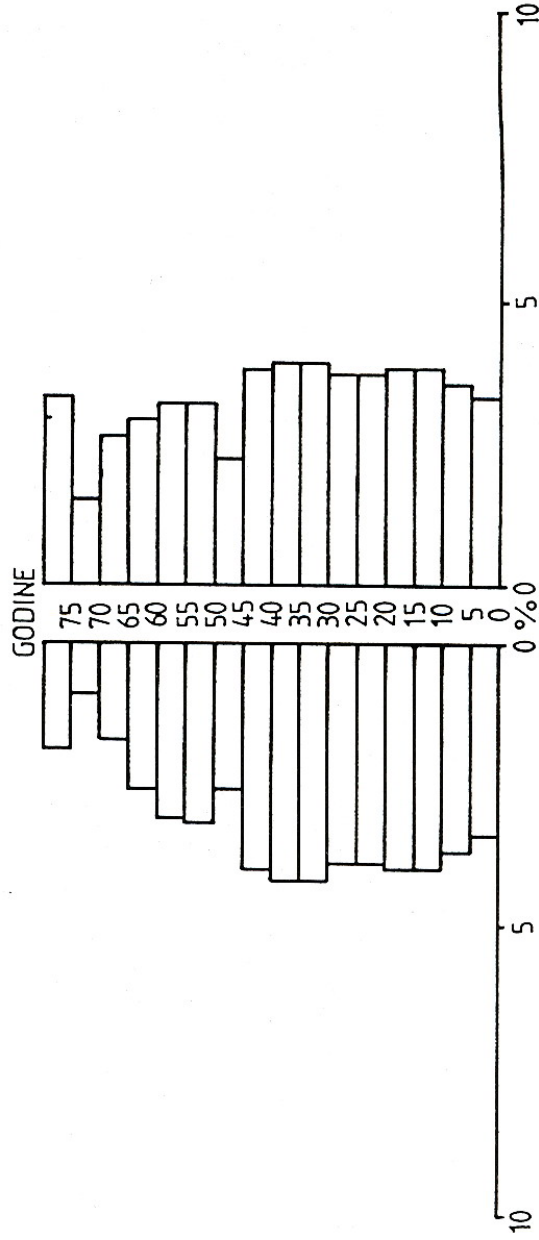
-treći tip je staro stanovništvo (konstriktivni tip) gdje je udio mladih najmanji, dobne skupine zrelog stanovništva veći, a starog stanovništva ima najviše. Grafički prikaz konstriktivnog tipa najviše nalikuje kaplji. Uz ove simetrične tipove treba dodati i tip dobno i spolno krnje strukture (M. Friganović, 1990.), koji se često susreće.

Dobno-spolna piramida, tj. dobno-spolna struktura stanovništva Južne Hrvatske 1948. godine prikazana je na sl. 5. (s tim što je uključen i otok Rab iz već spomenutih razloga). Uočava se kako dobno-spolna piramida odgovara ekspanzivnom tipu stanovništva. Također se mogu uočiti i neke nepravilnosti unutar same piramide, pa tako smanjeni udio stanovništva od 0-5 i od 5-10 godina starosti treba pripisati padu nataliteta za vrijeme Drugog svjetskog rata. Također je uočljiv manji udio nekih skupina zrelog stanovništva (od 20-35 godina) za što je zaslužno iseljavanje između dva svjetska rata, ali i pad nataliteta za vrijeme Prvog svjetskog rata. To su dva glavna uzroka smanjenog udjela muškog stanovništva u svim ostalim starijim dobnim skupinama (posebno je važna uloga iseljavanja).

Godine 1991. dobno-spolna piramida ima oblik stacionarnog tipa (sl. 6.). Oblik zvona ukazuje na izjednačavanje udjela stanovništva mlade i zrele dobne skupine, s tim što je dominantno zrelo stanovništvo. I ovdje su vidljive posljedice dva svjetska rata u smanjenom udjelu određenih dobnih skupina, kao i u prevazi ženskog pučanstva.

Sl. 5 Dobno-spolna piramida stanovništva Južne Hrvatske 1948. g.
Fig. 5 Age and sex pyramid of the population in Southern Croatia in 1948

Sl. 6 Dobno-spolna piramida stanovništva Južne Hrvatske 1991. g.
Fig. 6 Age and sex pyramid of the population in Southern Croatia in 1991

Posebno se ističe prevaga ženskog stanovništva u najstarijim dobnim skupinama, što je posljedica i iseljavanja između dva svjetska rata.

Prema tome, može se zaključiti kako je proces starenja dalmatinskog stanovništva uzeo maha u razdoblju od 1948.-1991. godine. Smanjivanje udjela mladog stanovništva, uz istodobno povećanje dobnih skupina zrelog i starog stanovništva, glavni je pokazatelj ovog procesa. Ostaje otvoreno pitanje najnovije dobnospolne strukture nakon 1991. godine, tj. nakon ratnih zbivanja u ovom desetljeću.

Zaključak

1. Stanovništvo Južne Hrvatske (Dalmacije) u razdoblju od 1948. - 1991. godine bilježi konstantan porast. Demografsko težište se nalazi na području Srednje Dalmacije koja ima najveći broj stanovnika, ali također bilježi i najveći porast broja stanovnika u ovom razdoblju.
2. Koeficijent feminiteta, koji je 1948. godine bio izrazito visok, bilježi konstantni pad vrijednosti, s tim što je i 1991. zabilježen veći broj žena na tisuću muškaraca. Posebno Južna Dalmacija ima visok koeficijent feminiteta.
3. Proces starenja stanovništva je izražen u cijelom poslijeratnom razdoblju.
4. Deagrarizacija je bila izuzetno brza, pa čak i brža od državnog prosjeka.
5. Sekundarni sektor djelatnosti se u ovom periodu znatno razvio (najviše u Sjevernoj i Srednjoj Dalmaciji), ali u posljednjem međupopisnom razdoblju (od 1981.-1991. godine) njegov udio opada.
6. Tercijarni sektor djelatnosti godine 1948. bio je najslabije razvijen, a 1991. je izbio na prvo mjesto i postao je osovina cjelokupnog dalmatinskog gospodarstva (posebno u Južnoj Dalmaciji).
7. Dobno-spolna piramida je iz ekspanzivnog tipa (1948.) evoluirala u stacionarni tip (1991.).

LITERATURA

- Crkvenčić, I., Malić, A. (1988): Agrarna geografija-geografski aspekti agrarnih područja, Školska knjiga, Zagreb.
- Friganović, M. (redaktor knjige 6) (1974): Geografija SR Hrvatske (knjiga 6 Južno Hrvatsko primorje), Školska knjiga, Zagreb.
- Friganović, M. (1990): Demogeografija – stanovništvo svijeta, Školska knjiga, Zagreb.
- Wertheimer-Baletić, A. (1982): Demografija-stanovništvo i ekonomski razvitak, Informator-Sveučilište u Zagrebu, Zagreb.

IZVORI

1. Popis stanovništva 1948. godine.
2. Popis stanovništva 1953. godine.
3. Popis stanovništva 1961. godine.
4. Popis stanovništva 1971. godine.
5. Popis stanovništva 1981. godine.
6. Popis stanovništva 1991. godine.

SUMMARY

Martin Glamuzina - Nikola Glamuzina: Changes in Biological and Economic Structure of the Population in Southern Croatia (Dalmatia) from 1948 to 1991

South Croatia (Dalmatia) is a very old regional notion, which corresponds fully to the notion of the South Croatian Littoral. There are two divisions concerning this region. According to the first one, the region has been divided into: islands, coast and hinterland (Zagora). The second division separates the region into Northern, Middle and Southern Dalmatia. In nodal-functional regard, South Croatia (Dalmatia) can be identified with the space of Split macroregion, which is further divided into four regions: Zadar, Šibenik, Split and Dubrovnik regions. In the period from 1948 to 1991 this area was registering a constant increase of population even above the state average. Changes in biological structure can be seen through a constant diminution in femininity coefficient, which was exceptionally high after the end of the WW2 (owing to the war casualties and male emigrations between the two World Wars). The ageing of population is evident in diminishing quota of young population (age from 0 to 19) and increasing number of adult and middle-aged persons (age 20-59) and old people population (from 60 onward). The part of old people group exceeded the 12% limit and so the whole demographic mass entered the category of an old population.

Changes are also evident in economic structure: strong disagrarianism, diminishing part of the primary sector and the development of activities belonging to the secondary sector (industry, shipbuilding and building). The tertiary activity sector has greatly developed owing to the expansion of tourism, traffic, trade and catering trade. In 1948 age and sex pyramid had a widening type form. In 1991 it changed to a stationary type, which is one more indicator of South Croatian population ageing.